

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Серед сучасних тенденцій розвитку педагогічних систем світу пріоритетною виступає орієнтація на суб'єктів освітньої діяльності. Професорсько-викладацький склад, як суб'єкт педагогічної діяльності, студентство, як суб'єкт навчальної діяльності, і адміністрація університету утворюють разом сукупний суб'єкт педагогічного процесу, який здійснює свою діяльність на підставі й в межах нормативно-правових і програмних документів. Загальна мета такої діяльності полягає в збереженні та подальшому розвитку суспільного досвіду всієї цивілізації й даного народу включно. Кожен суб'єкт освітнього процесу характеризується спільними і специфічними якостями, які формують загальне освітнє поле взаємопов'язаного навчання і розвитку.

Викладач, як суб'єкт педагогічної діяльності, виступає одночасно як індивідуальна особистість і суспільний суб'єкт, тобто носій суспільних, загальнокультурних цінностей і професійних знань. Відповідно, діяльність педагога завжди поєднує аксіологічну, тобто ціннісну і когнітивну, пов'язану із знаннями, складові [3, с. 133]. Професійна компетентність викладача визначається трьома аспектами: а) педагогічною діяльністю; б) педагогічним спілкуванням; в) особистістю педагога, яка представляє головний, системоутворюючий блок компетентності педагога.

В той же час в концепції педагогічної майстерності І.А.Зязюна, відомого українського педагога, виділено такі блоки характеристик: гуманістична спрямованість, професійні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка [4]. Успішність педагогічної діяльності викладача іноземних мов безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку педагогічних здібностей, які серед інших компонентів характеризують особистість педагога. Оновлені цілі викладання іноземних мов професійного спрямування на технічних факультетах вимагають більш детального вивчення проблеми педагогічних здібностей, конкретизації їх компонентного складу, вибір методів діагностики їх рівня особливо у молодих викладачів і визначення шляхів подальшого розвитку професійної майстерності викладацького корпусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Проблема педагогічних здібностей завжди викликала інтерес у вчених різних галузей наук: психології, педагогічної психології, педагогіки. Фундаментальну базу дослідження даної проблеми формують класичні праці таких видатних вчених, як С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Н.С.Лейтес, Б.М.Теплов, К.К.Платонов, В.Н.Мясіщев, В.Д.Шадриков (1996), В.П.Озеров та ін. В своїй роботі С.Л.Рубінштейн (1946) виділяє поняття загальної і спеціальної обдарованості, більш чітко формулювання яких і зв'язок із загальними і спеціальними здібностями було зроблено Б.М.Тепловим (1985). Вагомий внесок в розробку проблеми у вигляді концепції розвитку здібностей в аспекті акмеологічного підходу належить Н.В.Кузьмінін (1990) та дослідникам її наукової школі. Продуктивною для подальших пошуків виявилась двохфакторна теорія здібностей Ч.Спірмена і експериментальні дослідження його наукового опонента Л.Терстоуна, які поряд теорією Р.Б.Кеттелла детально проаналізовані в роботі В.Н.Дружиніна (1999, 2002). Проблема структури, компонентів педагогічних здібностей, їх класифікація стали предметом вивчення багатьох вчених (Ф.Н.Гоноблін, 1964; Д.Г.Левітес, 2001; Н.Д.Левітов, 1964; Дж.С.Шейн, 1994; В.Ю.Пітюков, 2001 та ін.).

Формулювання цілей статті... Мета даної статті полягала у конкретизації номенклатури педагогічних здібностей викладача іноземних мов технічних університетів і визначенні способів діагностики рівня таких здібностей з метою їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження... Психологічна наука визначає здібність як сукупність психічних властивостей, від яких залежить успішність виконання певної діяльності. На думку фізіологів номенклатура здібностей і ступінь їх первинної розвиненості залежить від типу нервової діяльності, яка знаходить своє відображення в силі, рівновазі, рухомості процесів збудження і гальмування. Б.К.Теплов в своєму класичному визначенні здібностей наголошує на трьох ознаках, які характеризують це поняття [8]. Отже, здібностями в психології називають індивідуально-психологічні властивості особистості, які:

- а) відрізняють одну людину від інших;
- б) мають відношення до успішності виконання певної діяльності;
- в) не є тотожними до існуючих навичок, вмінь та знань, але прискорюють й полегшують їхнє формування.

Здібність слід розглядати не як результат, а як процес його досягнення, готовність до опанування навичками.

Більшість науковців (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, К.К.Платонов, Б.К.Теплов, В.А.Крутецький та ін.) скептично ставляться до поняття вроджених здібностей і вважають, що вродженими можуть бути лише деякі анатомо-фізіологічні особливості, які сприяють розвитку певних здібностей. Для ілюстрації взаємозв'язку задатків і здібностей часто наводять особливість перекладу слова "здібність" на англійську мову, в якій для цього існує два значення:

1) capacity – внутрішня умова, можливість; анатомічні й фізіологічні особливості, які визначають можливість розвитку за оптимальних умов. Це вроджені задатки;

2) ability – констатація наявності в людини певних знань, навичок, вмінь. Це результат розвитку як реалізація можливостей.

Здібності не надаються людині в готовому вигляді від народження, не успадковуються, а формуються на основі задатків, і на відміну від останніх завжди існують як результат розвитку в діяльності, а точніше, здібності являють собою процес переходу від задатків до результатів. В науковій психологічній літературі доволі часто можна натрапити на дефініції, в яких поняття “здібність” і “діяльність” практично пояснюються одне через інше. При цьому основою для визначення здібностей виступає діяльність, а критерій, який відрізняє здібності від іншого виконання діяльності, полягає в її ефективності. Більш того, розвиток здібностей відбувається лише за умови цілеспрямованого вивчення обраної діяльності й систематичного тренування, оскільки відомо, що здібності розвиваються набагато повільніше, ніж формуються знання, навички і вміння. В науці виділяють:

(1) загальні здібності, які забезпечують оволодіння різними видами знань та вмінь і які людина реалізує в різних видах діяльності. Такі здібності проявляються в широті й різноманітті можливостей людини та певній єдності притаманних їй якостей. До загальних здібностей перш за все відносять інтелектуальні здібності, які проявляються в кмітливості, дотепності, швидкому і глибокому запам'ятовуванні матеріалу, увазі, критичності, самостійності розуму. Саме тому нерідко їх називають загальними розумовими здібностями, хоча вони можуть залежати від вольових та емоційних особливостей. Сукупність загальних здібностей іноді називають обдарованістю або інтелектом;

(2) спеціальні здібності, які мають відношення до певних напрямів діяльності, що дозволяє їх класифікувати за видами діяльності, наприклад, педагогічні здібності.

Спеціальні здібності органічно поєднані із загальними. Вищий розвиток загальних здібностей створює більш сприятливі умови для розвитку спеціальних здібностей. З іншого боку розвиток спеціальних здібностей позитивно впливає на розвиток інтелектуальних сил особистості. Можна казати, що спеціальні здібності представляють собою форму прояву загальних здібностей. Важливим є вихідне положення С.Л.Рубінштейна про те, що питання про здібності нероздільне з питанням про розвиток.

На основі базових положень теорії здібностей С.Л.Рубінштейна і Б.М.Теплова в науці представлені різні класифікації педагогічних здібностей (Н.Д.Левитов, Ф.Н.Гоноболін, Н.В.Кузьміна, І.В.Страхов та ін.). Більшість вчених поділяє думку, що успішна реалізація педагогічних функцій, які присутні в різних видах педагогічної діяльності, потребує високого рівня розвитку таких здібностей:

- а) гностичних або академічних;
- б) перцептивних;
- в) мовленнєвих або експресивних;
- г) комунікативних.

На думку І.А.Зязюна педагогічні здібності включають високу працездатність та емоційну стабільність людини, динамічність особистості, високорозвинений інтелектуальний потенціал, креативність, здатність до позитивного прогнозування, перцептивні й комунікативні вміння [4]. В дослідженнях А.К.Маркової структура професійно необхідних якостей педагога представлена двома блоками характеристик:

- 1) об'єктивні характеристики – професійні знання, професійні вміння, психологічні й педагогічні знання;
- 2) суб'єктивні характеристики – психологічні позиції, настанови, особистісні якості [7].

Найбільш повно і узагальнено педагогічні здібності проаналізовано В.А.Крутецьким [5, с.294-299], який взяв за основу класифікацію, запропоновану Ф.Н.Гоноболіним, проілюстрував кожний компонент висловлюваннями учнів. Вчений підкреслює, що підставою говорити про наявність у людини здібностей до певної діяльності виступають два показники: швидкість оволодіння діяльністю і якість досягнення. Дослідження В.А.Крутецького ще раз довели, що педагогічні здібності включають різноманітні особистісні якості та проявляються у певних діях і вміннях. До того ж в основі різних груп здібностей нерідко лежать подібні якості. В структуру педагогічних здібностей включено:

1. Дидактичні здібності, як здібності подавати студентам навчальний матеріал у формі, яка забезпечує найбільш повне розуміння та ефективне засвоєння; здібності викликати інтерес до предмету; здібності організувати самостійне навчання; здібності спрямовувати пізнавальну активність студентів.

2. Академічні здібності – здібності до певної галузі наук, в нашому випадку до лінгвістики; здібності проводити філологічні та методичні дослідження; мати широку загальну ерудицію.

3. Перцептивні здібності – здібності розуміти внутрішній світ студента, психологічна спостережливість.

4. Мовленнєві здібності – здібності чітко і зрозуміло виражати свої думки і почуття за допомогою мовлення і паралінгвістичних засобів.

5. Організаційні здібності – здібності організувати роботу студентів і свою власну зовнішню і внутрішню діяльність.

6. Авторитарні здібності – здатність безпосереднього емоційно-вольового впливу на студентів, встановлення авторитету завдяки своїй професійній компетентності, особистісним якостям.

7. Комунікативні здібності проявляються у продуктивності спілкування з усіма суб'єктами освітнього процесу, педагогічній доцільності відношень, педагогічному такті.

8. Прогностичні здібності – здатність передбачати результати навчання і розвитку студентів.

9. Здібності розподіляти увагу одночасно між декількома видами діяльності.

Виділення, детальний опис означених груп педагогічних здібностей зробили можливою подальшу роботу по системному аналізу даного конструкту. Результатом систематизації стала концепція Н.В.Кузьміної, в якій сукупність здібностей педагога розглядається як найважливіший фактор розвитку і формування здібностей студента. Відповідно всі педагогічні здібності:

- співвідносяться з основними аспектами педагогічної системи;
- визначаються як прояв особової чутливості до об'єкту, процесу і результатів педагогічної діяльності;
- представлені певною структурною організацією.

Окрім того в концепції виділені рівні педагогічних здібностей, а також проаналізований зв'язок педагогічних здібностей із загальними здібностями та іншими спеціальними здібностями [6, с.56]. На думку Н.В.Кузьміної існує два рівні педагогічних здібностей:

- 1) перцептивно-рефлексивні;
- 2) проєктивні.

Здібності першого рівня лежать в основі педагогічної інтуїції, оскільки включають три види чутливості: а) почуття об'єкту, тобто студентства, пов'язане з емпатією; б) почуття міри і такту; в) почуття причетності. Сформована педагогічна інтуїція органічно входить в притаманну людському мисленню здібність екстраполяції. Таким чином перцептивно-рефлексивні педагогічні здібності спрямовані на аналіз взаємодії між суб'єктом професійно-педагогічної творчості і суб'єктом навчальної діяльності.

Проєктивні здібності, як здібності другого рівня, пов'язані із створенням нових, продуктивних технологій навчання. До здібностей даного рівня відносяться:

- гностичні здібності, які проявляються у швидкому і творчому оволодінні методами і способами навчання студентів, забезпечують накопичення інформації про студентів і про себе;
- проєктивні здібності, які проявляються у здатності представляти кінцевий результат розвитку студентів і подавати його в завданнях протягом всього періоду навчання;
- конструктивні здібності, які проявляються у чіткому розумінні перспектив своєї роботи, творчої обробці навчального матеріалу, проєктуванні діяльності студентів, створенні творчої атмосфери співпраці;
- комунікативні здібності, які проявляються у встановленні педагогічно доцільних взаємовідносин із студентами та іншими суб'єктами навчального процесу, у мовленнєвій культурі;
- організаторські здібності, які проявляються в способах організації студентів в групі, в сприянні їх самоорганізації, в самоорганізації власної педагогічної діяльності.

У питанні співвідношення педагогічних та інших здібностей представники школи Н.В.Кузьміної цілком логічно вважають, що успішному розвитку педагогічних здібностей сприяє високий рівень загальних здібностей, а саме, мислення, спостережливості, уяви та ін. Інші спеціальні здібності (технічні, математичні, артистичні, літературні тощо) можуть справляти позитивний вплив, негативний вплив або бути нейтральними до педагогічної діяльності.

Поряд із здібностями професійна успішність педагога забезпечується певними професійно важливими якостями. На думку Н.В.Кузьміної одним з найважливіших суб'єктивних факторів досягнення вершини професійно-педагогічної діяльності виступає особистісна спрямованість. В основі вибору головних стратегій діяльності лежать три типи спрямованості: дійсно педагогічний, формально педагогічний і хибно педагогічний. Тільки перший тип спрямованості є запорукою досягнення високих результатів педагогічної діяльності, оскільки він базується на стійкій мотивації на формування особистості студента засобами предмету викладання. Вищий рівень такого типу педагогічної спрямованості називають покликанням, яке співвідноситься в своєму розвитку з потребою в обраній діяльності. Окрім цього до важливих професійних якостей (за А.К.Марковою) слід додати педагогічні: ерудицію, цільовизначення, практичне і діагностичне мислення, інтуїцію, імпровізацію, спостережливість, оптимізм, кмітливість, передбачення, рефлексію.

Представниками школи Н.В.Кузьміної основою диференціації здібностей обрано чутливість. В дослідженнях Н.А.Амінова такою основою виступає успішність [1], яка може бути двох видів:

а) індивідуальна успішність, яка вимірює досягнення людини по відношенню до себе у часі, тобто індивідуальна або ресурсна успішність. Така успішність складається із способів досягнення успіху, з інструментальних здібностей, в які входять загальні або перцептивні здібності та спеціальні здібності, а саме, емоційні, вольові, мнемічні, атенційні, імажинативні здібності;

б) соціальна успішність, яка вимірює досягнення однієї людини по відношенню до інших. Даний вид успішності визначає конкурентоздатність особи.

Здібності дослідник називає термінальними або інструментальними в залежності від спеціалізації педагога. Для викладача іноземних мов вирішальне значення мають термінальні здібності, саме вони визначають конкурентоспроможність даного викладача відносно інших, оскільки для досягнення більш високих результатів

порівняно з колегами, він, спираючись на уяву, створює нові, ефективні форми, засоби, методи навчання. Це позначається на стилі педагогічної діяльності, який орієнтований на результативність. В термінальній здібності до педагогічної діяльності автор надає особливої важливості опірності до розвитку синдрому емоційного вигорання або виснаження емоційних ресурсів.

В численних наукових дослідженнях визначені різні основи для класифікації педагогічних здібностей:

- умови ефективності педагогічної діяльності (Н.Д.Левітов, Ф.Н.Гоноболін, В.А.Крутецький);
- чутливість до різних складових педагогічної діяльності (Н.В.Кузьміна, А.А.Реан);
- залежність результату дії від психофізіологічних особливостей психічних функцій і станів (Н.А.Амінов);
- морфологічна основа (Х.Гарднер);
- соціологічна основа (Дж.Холланд).

Професійна діяльність педагога являє собою двоєдиний процес, який складається з рівних за значенням паралельних видів діяльності: навчання студентів і самонавчання. Недостатня увага до постійного самонавчання призводить до розвитку синдрому емоційного вигорання. Серед якостей, які забезпечують успішне безперервне самонавчання, чільне місце посідає така індивідуальна характеристика можливостей людини, як навчальність. В психології детально проаналізовано структуру навчальності, зокрема відносно вивчення іноземних мов (Б.В.Беляєв, І.А.Зимня, М.М.Гохлернер, Г.В.Євгер, А.Н.Журавльов, Я.Яцикевічус, Дж.Керрол, Н.Брукс, П.Пімслер) і віднесено разом з інтелектом і креативністю до загальних здібностей. Кожній з них відповідає специфічна мотивація і особлива форма активності:

- а) навчальності – пізнавальна мотивація;
- б) інтелекту – мотивація досягнень і адаптивна поведінка;
- в) креативності – мотивація самоактуалізації (по А.Маслоу) і творча активність.

Інтелект в більшості визначень постає у трьох видах: як здібність до навчання, як здібність до абстрактного мислення, як здібність до адаптації. Навчальність розглядається як здатність до здобування знань, а креативність або загальна творча здібність виступає як здатність до перетворення знань з підключенням уяви, фантазії, породження гіпотез тощо. В педагогічній психології навчальністю називають індивідуально своєрідну сукупність здібностей до навчання і поділяють її на:

- а) загальну навчальність, яка проявляється в інтегрованих показниках успішності навчання людини;
- б) спеціальну навчальність, яка має прояв під час опанування певним предметом чи галуззю знання.

До загальної навчальності входять основні компоненти загальних здібностей: узагальненість або глибина розуму, його гнучкість, стійкість, усвідомленість мисленнєвої діяльності, самостійність мислення, які у викладача іноземних мов мають бути сформовані на достатньо високому рівні протягом років життя і навчання. Компоненти спеціальної навчальності також мають бути розвинуті: а) в процесі формування педагогічних здібностей і набування знань;

- б) в процесі формування іншомовних здібностей, навичок, вмінь і накопичення знань.

В ході педагогічної діяльності досвід викладача збагачується спеціальними вміннями науково-пізнавальної активності й додатковими вміннями:

- способами науково-дослідної й творчої діяльності, в першу чергу навичками ефективного пошуку й відбору інформації;
- здатністю до проблематизації, коректної постановки наукових задач, наукового системного аналізу досліджуваного питання;
- вмінням виокремлювати в питанні або проблемі неочевидні речі, звертати увагу на особливості предмета пізнання;
- здібностями до точного планування, адекватної оцінки одержаних результатів, ефективної саморегуляції, організації інших людей на здобуття необхідних даних [2, с. 185,189].

Для викладання іноземних мов у вищій технічній школі практичне значення дослідження педагогічних здібностей може розглядатися в двох аспектах: діагностування і розвиток таких здібностей у викладачів. Етап формування означених здібностей відноситься до періоду навчання майбутніх викладачів у педагогічних закладах. Рівень сформованості педагогічних здібностей має бути визначений на початку діяльності молодого викладача за допомогою спеціальних тестів. Серед тестів такого призначення найбільш ефективними за основними характеристиками будь-якого тесту, якими в тестології вважаються три показники: валідність, об'єктивність, надійність, вченими визнаються батареї тестів, розроблені Н.А.Аміновим. В даних тестах об'єктами вимірювання виступають:

- первинні компоненти педагогічних здібностей (сім тестів);
- педагогічний потенціал (шість тестів);
- педагогічна майстерність (сім тестів).

Висновки... Оскільки здібності проявляються й розвиваються в діяльності, результати тестування, а також самооцінка власного рівня загальної і спеціальної навчальності мають стати для викладачів іноземних мов основою побудови індивідуальних траєкторій постійного розвитку здібностей в ході педагогічної діяльності.

Особливу увагу слід приділяти запобіганню появі синдрому емоційного згорання, яке не тільки позначається на ефективності навчання студентів, але й поступово призводить до професійної непридатності викладача.

Література

1. Аминов Н.А. Некоторые теоретические аспекты дифференциальной психодиагностики специальных способностей / Типологическая диагностика и образование/ Под ред. Е.П.Гусевой. – М.: Просвещение, 1994. – С.171-194.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник /О.І.Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов / И.А.Зимняя. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 384 с.
4. Зязюн И.А. Основы педагогического мастерства. М. : Просвещение, 1989. – 301 с.
5. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников/В.А.Крутецкий. М.: Просвещение, 1976. – 303с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 63 с.
7. Маркова А.К. Психология труда учителя /А.К.Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
8. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий /Б.М.Теплов. – М. : Педагогика, 1961. – 536 с.

Анотація

В статті розглянуті педагогічні й психологічні підходи до класифікації педагогічних здібностей, представлений компонентний склад загальних і спеціальних педагогічних здібностей, проаналізований зв'язок між задатками і здібностями, обґрунтована необхідність тестування рівня педагогічних здібностей викладачів іноземних мов з метою побудови індивідуальних траєкторій професійного зростання

Аннотация

В статье рассмотрены педагогические и психологические подходы к классификации педагогических способностей, представлен компонентный состав общих и специальных педагогических способностей, проанализирована связь между задатками и способностями, обоснована необходимость тестирования уровня педагогических способностей преподавателей иностранных языков с целью построения индивидуальных траекторий профессионального роста

Summary

The paper analyses pedagogical and psychological approaches to classification of teachers' abilities, describes some components of general and special pedagogical abilities, differentiates the notions of 'capacity' and 'ability', discusses the necessity of testing levels of teachers' abilities in order to build individual programs of their professional development

Ключові слова: освітня діяльність, знання, вміння і навички, особистісні якості, загальні пізнавальні здібності, мотивація.

Ключевые слова: образование, знания, навыки и умения, свойства личности, общие познавательные способности, мотивация.

Key words: educational activity, knowledge, habits and skills, characteristics of personality, general cognitive abilities, motivation.

Подано до редакції 01.03.2012.

УДК 378.091.21:796

©2012

Стасенко О.А.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ З ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ТА СПОРТИВНО-МАСОВОЇ РОБОТИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Реформа освіти в Україні передбачає визначення мети і завдань кожної освітньої галузі. Це стосується й такої галузі, як фізична культура і здоров'я. Виходячи з того, що в умовах сьогодення відбувається перехід до високотехнічного, інформаційного суспільства, перспективи розвитку Української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти з фізичної культури, яка на часі є лише оздоровчою і розвантажувальною дисципліною. Практика підтверджує той факт, що більше половини учнів загальноосвітніх навчальних закладів мають незадовільну або досить низьку фізичну підготовку і нездатні досягти тих стандартів досконалості та вправності, сили й швидкості, які відповідають узгодженому світовою науково-спортивною громадськістю рівню. Усе це потребує дотримання державної політики у виробленні нових підходів до фізичного виховання дітей та молоді.

Радикальні зміни, які відбуваються в нашій державі, зумовлюють необхідність підвищення якості підготовки майбутніх педагогів української національної школи. Державною програмою “Вчитель” визначено, що в освіті належить ключова роль саме вчителю, адже через його діяльність відбувається становлення особистості, удосконалення її інтелектуального, духовного і фізичного потенціалу, що потребує оновлення змісту вищої педагогічної освіти, зокрема стосовно забезпечення випереджувального спрямування підготовки вчителів [2].

Одним із завдань національної освіти є підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів. Учитель фізичної культури виконує важливу соціальну функцію – здійснює духовний, розумовий, фізичний розвиток і виховання школярів. Його професійна діяльність спрямована не лише на забезпечення обов'язкових форм